

Ad maiorem Dei gloriam. Eksjezuici w służbie Komisji Edukacji Narodowej w szkole w Kamieńcu Podolskim^{*}

Słowa kluczowe: Komisja Edukacji Narodowej, nauczyciele, szkoły wyższe, Kamieniec Podolski.

Wprowadzenie

Po likwidacji zakonu jezuickiego brewe papieskim *Dominus ad Redemptor* z 21 lipca 1773 r., papież Klemens XIV zastrzegł, że wszystkie dziedziny nauczania, „czy to w szkołach publicznych, czy w instytucjach prywatnych, mają być podporządkowane biskupom we wszystkim, co ma związek z religią i obyczajami”. Utworzona 14 października 1773 r. Komisja Edukacji Narodowej zamierzała więc wykorzystać do nauczania w nowo organizowanych szkołach członków nawet tych zgromadzeń zakonnych, które nie prowadziły dotychczas działalności oświatowej. W praktyce jednak okazało się, że mogła liczyć w tym zakresie głównie na pijarów i eksjezuitów¹.

Komisja zatrzymała w szkołach członków rozwiązanego zakonu jezuickiego. Ustaliła też w *Instrukcji dla wizytatorów* z 20 czerwca 1774 r. zasady kwalifikowania eksjezuitów do trzech grup (classes): „W pierwszej będą chorzy, starością przyciśnieni, wysłużeni, tak kapłani, jako też i laicy, dla tych nastąpi wyznaczenie pensji, którą tu Komisja uregułuje. W drugiej młodzi, mający sposob-

ność i chęć do uczenia szkół. Ci, do szkół i przełożeństwach szkolnych użyci, będą płatni. W trzeciej klasie mieścić się będą ci, którzy albo nie chcą, albo nie są zdarnymi, aby ich do nauk i pracy na urzędach szkolnych użyc można; takich rekomendować potrzeba zwierzchności duchownej, aby ich do swoich aplikowała usług, a tymczasem Komisja obmyśli im pensję i pracą potrzebną zatrudni².

W listach okólnych kierowanych do eksjezuitów jesienią 1773 r. wyjaśniano, że po rozwiązaniu zakonu stali się oni obywatelami podlegającymi władzy świeckiej, która wzięła na siebie troskę o nich, oczekując w zamian dalszego wykonywania obowiązków nauczycielskich³. Przy czym podczas obrad na sesji 30 sierpnia 1774 r. zdecydowano, że tylko ci eksjezuici, którzy znajdowali się podczas wizyty na miejscu (*in loco loci*), będą mieli pensję. „Inni mają myśleć o sobie” – zapisano w protokole sesji⁴. Był to zapis o tyle istotny, że zdarzały się przypadki występowania o zasiłek przez osoby nieznane na danym terenie. Do takich, jak się początkowo wydawało, należał ks. Leon Gorazdowski, który w Zaleszczach koło Kamieńca Podolskiego w 1775 r. wystosował pismo do Komisji: „Przynaglony latami, kalectwem ustawicznego bólu głowy i głuchoty, przez co nie ma sposobu do życia, prosi o opatrzenie”. Do listu, znajdującego się w zbiorach Rosyjskiego Państwowego Archiwum Akt Dawnych w Moskwie, załączona jest notatka wizytatora ks. A. Jakukiewicza informująca, że w sprawie ks. Gorazdowskiego podkomorzy łyczowski Lipiński prosił generała Adama K. Czartoryskiego o wypłacenie mu pensji. Prośba trafiła wprawdzie na ręce ks. Jakukiewicza, lecz on nie znał tego księdza, bo w czasie wizyt nigdzie go nie widział⁵. Sprawa ta została później załatwiona przychylnie dla zainteresowanego, albowiem ks. Gorazdowski figurował w 1780 r. na liście emerytów szkoły kamienieckiej.

Stanisław Bednarski, odnosząc się do sytuacji jezuitów po kasacie zakonu, podkreślił, że jezuici posłuchali głosu Grzegorza Piramowicza oraz wezwania króla i Komisji Edukacji Narodowej i zostali w większości na swoich stanowiskach, pracowali dla Polski i jej młodzieży. W ten sposób historia jezuitów polskich nie skończyła się wraz z kasatą zakonu.

Eksjezuici żyli i pracowali w szkołach niekiedy w warunkach bardzo trudnych. Jednak większość z nich pracowała gorliwie i sumiennie⁶. Jezuici od samego początku bronili się przed coraz silniej występującym osłabieniem ich aktywności kulturalnej, a zło i niedbalstwo było zawsze przez nich potępiane⁷.

H. Pohoska, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin 1957, s. 17.

I. Szybiak, *Niektóre problemy nauczycieli szkół Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1975, nr 18, s. 67–76.

Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1777, Warszawa 1910, s. 30.

Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov v Moskve (dalej: RGADA), fond (F.) 1603, opis (op.) 1, deło (d.) 84, k. 109–110. Fundusze.

S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, s. 30–31.

Tamże.

Należy przy tym przypomnieć, iż jezuici liczyli się z opinią publiczną w kwestiach dotyczących szkolnictwa, co zaważyło na rozkwicie, upadku i odrodzeniu szkół jezuickich w Polsce. Bronisław Natoński zwrócił uwagę na fakt, że jeszcze w XVI w. zarówno szlachta, jak i mieszczaństwo domagali się od jezuitów odpowiedniej kadry nauczycielskiej i rzetelnej ich pracy w szkole⁸. O roli nauczycieli eksjezuitów w szkołach Komisji Edukacji Narodowej pisała Anna Królikowska, przywołując nazwiska tych, którzy aktywnie włączyli się w prace Komisji Edukacji Narodowej. Podkreśliła także udział eksjezuitów w procesie kształcenia nowych, świeckich kadr nauczycielskich dla potrzeb Komisji⁹.

12

Nauczyciele eksjezuici w szkole w Kamieńcu Podolskim

Początki funkcjonowania szkoły w Kamieńcu Podolskim datowane są na rok 1580, kiedy utworzono tam szkołę bracką. Szkoła jezuicka powstała tu w 1610 r., a cztery lata później uzyskała rangę kolegium, którego działalność finansowana była przez miejscową szlachtę¹⁰.

Po ogłoszeniu bulli papieskiej ks. Jan Dobraczyński, ówczesny rektor szkoły, informował Komisję, że zgodnie z poleceniem wysłał listę osób pozostających pod jego zarządem, z prośbą, aby nadal mogli oni pracować, szkoła była bowiem czynna¹¹. Po likwidacji zakonu jezuitów, w Kamieńcu działało trzyklasowe kolegium, które jeszcze przez rok realizowało wcześniejsze programy nauczania, o czym donosił Komisji Ignacy Bartsch, prefekt szkół kamienieckich: „czynię początkowy raport, że szkoły województwa tutejszego w dniu dzisiejszym otworzyłem [1 października 1774 r.], w których nauki, dla niedostatku do nowego sposobu uczenia książek, dawnym po większej części idą trybem. Zostawione mnie i profesorom przepisy odebrałem z powinnym respektem”¹².

W 1774 r. zgodnie z proponowanym podziałem terytorialnym szkoła kamieniecka weszła w skład departamentu będącego pod bezpośrednim nadzorem ks. Adama Kazimierza Czartoryskiego. Z jego upoważnienia 10 września 1774 r. wizytację szkoły przeprowadzili Józef Lipiński i Sebastian Gawroński. Zapadła wtedy decyzja, że pod względem organizacyjnym będzie to szkoła powiatowa. Szkoła kamieniecka posiadała trzy dwuletnie klasy.

B. Natoński SJ, *Szkolnictwo jezuickie w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów*, wybór i oprac. J. Paszenda SJ, Kraków 1994, s. 61.

A. Królikowska, *Nauczyciele eksjezuici w pracach i szkołach KEN*. „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, t. 3: *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod red. K. Dormus et al., Kraków 2014, s. 146–156.

Więcej na ten temat zob.: E. Kula, *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. J. Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2016, t. XXV, nr 1, s. 621–633.

RGADA, f. 1603, op. 1, d. 80, k. 56. Listy do prezydującego.

RGADA, f. 1603, op. 1, d. 83, k. 470. Listy od różnych osób.

Była to więc szkoła pojezuicka, całkowicie finansowana z funduszu edukacyjnego. Po 1781 roku szkoły pojezuickie oraz kolonie Akademii Krakowskiej otrzymały nazwę szkół akademickich. Nauczyciele takich szkół podlegali tylko władzy edukacyjnej, opłacającej i oceniającej ich pracę¹³. Wraz z rozwojem systemu edukacyjnego zmieniał się skład nauczycieli szkół akademickich. Początkowo uczyli tu głównie eksjezuici, a po reformie uniwersytetów do zgromadzenia nauczającego przybywali nauczyciele świeccy.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie grupy eksjezuitów, pozostających po kasacie zakonu przy szkole w Kamieńcu Podolskim, a więc zarówno czynnych nauczycieli, jak też tzw. wysłużonych, otrzymujących bądź starających się o emeryturę. Chodziło też o przedstawienie oceny pracy nauczycieli eksjezuitów przez wizytorów, pozwalając one bowiem zweryfikować poglądy mówiące o zdarzających się niekiedy przypadkach braku współpracy tych nauczycieli z Komisją Edukacji Narodowej.

Według zachowanego w Rosyjskim Państwowym Archiwum Akt Dawnych rejestru osób zniesionego zakonu, lista jezuitów w szkole w Kamieńcu w chwili przejścia szkoły w 1773 r. przez Komisję liczyła 18 osób, tj. 13 księży i 5 braci koadjutorów.

Tabela. Wykaz eksjezuitów pracujących w szkole w Kamieńcu Podolskim w 1773 r.

Księża		Bracia koadjutorowie (pomocnicy)	
Imię i nazwisko	Wiek	Imię i nazwisko	Wiek
Aleksander Czachórski	65	Grzegorz Brocki	59
Antoni Kiełczewski	56	Ignacy Rąblewski (kaleka)	55
Jan Dobraczyński	56	Józef Bieńczykiewicz	53
Józef Kołakowski	54	Piotr Niesiołowski	52
Antoni Sopociński	53	Dawid Szutkiewicz	40
Ignacy Bartsch	52		
Józef Manasterski	41		
Antoni Więckowski	41		
Józef Hofman	37		
Wojciech Krzywicki	36		
Jacek Koporski	35		
Jan Wiszniowski	35		
Jan Boduchowski	35		

Źródło: RGADA, f. 1603, op. 1, d. 79, Regestra osób zniesionego zakonu księży jezuitów 1773-1774 sporządzone, k. 7-10.

I. Szybiak, *Portret zbiorowy nauczycieli szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] *Szkoła. Nauczyciel. Wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. J. Kamińska i A. Fijałkowski, Warszawa 2016, s. 315.

Spośród tych osób pięć miało możliwość pozostania w szkole kamienieckiej, pracując pod kierunkiem nowej władzy oświatowej. Byli to: Aleksander Czachórski, Jan Dobraczyński, Ignacy Bartsch, Wojciech Krzywicki i Jan Boduchowski. Najstarszy z wymienionych, A. Czachórski, urodził się w woj. bełskim w 1709 r. Do zakonu jezuitów wstąpił w Krakowie w 1725 r. Po studiach nauczycielskich w Jarosławiu, filozoficznych w Kaliszu oraz teologicznych w Poznaniu uczył retoryki w Toruniu w latach 1741–1742, następnie był profesorem filozofii w Kaliszu, Rawie i Lublinie. Pracował w latach 1747–1767 w kaznodziejstwie oraz administracji bibliotek i drukarni. Był rektorem w Przemyślu, natomiast w chwili kasaty zakonu pełnił funkcję rektora kościoła w Kamieńcu Podolskim. Wizytujący szkołę kamieniecką we wrześniu 1774 r. zanotowali w raporcie, że ks. A. Czachórski „w wieku podeszłym, w siłach jednak zdolnych będący”, i nie mający innego sposobu do życia, bierze na siebie dozór nad miejscowym kościołem, licząc na pensję przyznaną przez Komisję¹⁴. Ks. Czachórskiemu przyznano pensję emerytalną w wys. 500 zł, natomiast laikom: Niesiołowskiemu, Bieńczakiewiczowi i Rasiewiczowi – po 300 zł¹⁵. Ks. Czachórski pozostał na stanowisku komendarza, czyli administratora kościoła pojezuickiego w Kamieńcu, oraz kaznodziei studenckiego do 1781 r.¹⁶

Przez jeden rok szkolny 1773/1774 rektorem szkoły był wymieniony wyżej prałat, kantor katedralny Jan Dobraczyński. Podczas wizyty szkoły w 1786 r. ks. Dobraczyński zwrócił się z prośbą do wizytującego o przyznanie mu emerytury. Wizytator, ks. Bonifacy Garycki, uznał żądanie byłego rektora szkoły kamienieckiej, który jako kantor katedralny uzyskiwał bardzo niewielki dochód z funduszu kościelnego¹⁷. Ks. J. Dobraczyński zmarł wkrótce w Kamieńcu 30 czerwca 1787 r. i pochowany został w podziemiach katedry kamienieckiej¹⁸.

W tym samym czasie, czyli w ciągu roku szkolnego 1773/1774, uczył w szkole kamienieckiej Grzegorz Czaykowski. Pochodził on z Małopolski, urodził się w 1748 r. Po studiach filozoficznych w Jarosławiu uczył gramatyki i łaciny we Lwowie i w Kamieńcu. Tam zastała go kasata zakonu. Po roku odszedł do szkoły w Barze, gdzie uczył w klasie II, do czasu przekazania szkoły bazylianom w 1781 r.¹⁹

We wrześniu 1774 r. prefektem szkoły mianowano ks. Ignacego Bartscha, nauczycielami zaś eksjezuitów: Michała Zborowskiego do kl. I, ks. Wojciecha Krzywickiego do kl. II i ks. Ignacego Boduchowskiego do kl. III., „w naukach wszelkich biegłych i podług przepisów Prześwietnej Komisji do dawania nauk

16

17 *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774*, Warszawa 1906, s. 43.

18 Tamże, s. 126.

19 A.P. Bieś, *Czachórski [Czachórski] Aleksander (1709–1783)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Walegi [w druku]. *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1786...*, s. 65.

K. Iwanicki, *Katedra w Kamieńcu*, Drukarnia i Litografia Jan Cotty, Warszawa 1930, s. 28.

J. Poplatek, *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków 1973, s. 112.

dla młodzi zdatnych”²⁰. Mianowani zobowiązali się do sporządzania i przysyłania raportów do Komisji, prosili jednak, aby nie musieli w tym celu ponosić kosztów pocztowych.

Ks. I. Bartsch urodzony na Wołyniu w 1722 r. był synem Jerzego Bartscha, pułkownika fortecy kamienieckiej, i wnukiem Franciszka Bartscha, majora regimentu Buławy Wielkiej Koronnej. Do zakonu jezuitów wstąpił w 1736 r. Po studiach pedagogicznych, filozoficznych i teologicznych w Krasnymstawie, w Kaliszu i w Lublinie, przyjął obowiązki prefekta szkoły w Kamieńcu Podolskim. Posiadał wówczas dziesięcioletnie doświadczenie w pracy pedagogicznej w szkołach zakonnych. Zainaugurował rok szkolny 1 października 1774 r. Zawiadomił Komisję, że z powodu braku nowych podręczników lekcje odbywają się „dawnym trybem”, na podstawie książek byłego kolegium jezuickiego. Wizytujący szkołę we wrześniu 1774 r. Adam Jakukiewicz i Franciszek Zabłocki stwierdzili, że prefekt I. Bartsch „miał doświadczenie, gust nauk oraz arcyzręczną sposobność do realizowania aktualnych przepisów dotyczących kształcenia młodzieży”. Na skutek rozbudowy szkoły ks. I. Bartsch ustąpił ze stanowiska w 1777 r. Ustalono na sesji Komisji Edukacji Narodowej 14 lutego 1777 r., że „ksiądz Bartsch eksjezuita, aktualnie na urzędzie prefekta szkół wojewódzkich Kamieńca Podolskiego zostający, ma być kontentowany (gdyby urzędu swojego odstąpił) pensją zwyczajną dla emerytów złp 500”. W 1777 r. prefekt I. Bartsch przekazał do sekretarza Komisji wykaz gruntów szkolnych i spis sreber oraz aparatów kościelnych, podając informację, że część sreber była jego własnością, którą otrzymał od ojca. Ich wartość wynosiła 12 tys. złp. Był później bibliotekarzem w Bibliotece Załuskich²¹.

Nauczyciel klasy I, M. Zborowski, uczył w Kamieńcu tylko jeden rok. Pochodził z woj. kijowskiego, urodził się w 1750 r., a do zakonu wstąpił w Ostrogu w 1765 r. Po studiach filozoficznych w Jarosławiu, gdzie kształcił się w latach 1768–1771, uczył tam przez rok w klasie *infimy* i *syntaksy* (1772/1773). Po kasacie zakonu przyjechał z terenu zaboru austriackiego do Kamieńca i został nauczycielem klasy I, a od grudnia 1774 r. w klasie II w szkole wojewódzkiej w tym mieście²².

Nieco dłużej uczyli zatrudnieni w 1774 r. dwaj nauczyciele, ks. I. Boduchowski, urodzony w 1739 r. na Rusi Czerwonej²³, i o rok starszy ks. W. Krzy-

²⁰ *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774...*, s. 44.

²¹ RGADA, f. 1603, op. 1, j. chr. 83, k. 232–233, *Listy od różnych osób do prezydującego Komisji Edukacji Narodowej roku 1774 pisane*; RGADA, f. 1603, op. 1, d. 86, k. 40v. Listy do prezydującego; J. Poplatek, dz. cyt., s. 129, 416–420; *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Wrocław – Gdańsk 1973, s. 27; *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1777*, Warszawa 1910, s. 132; *Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774...*, s. 121.

²² L. Grzebień, *Zborowski Michał (1750–?)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny* [w druku].

²³ W skład Rusi Czerwonej wchodziły: ziemia sanocka, ziemia przemyska, ziemia chełmska, ziemia bełska, ziemia halicka i ziemia lwowska.

wicki, pochodzący z powiatu uszyckiego. Pierwszy z nich po studiach nauczycielskich i filozoficznych uczył w klasie *infimy* w szkole wojewódzkiej w Kamieńcu Podolskim, gramatyki w Żytomierzu i *syntaksy* we Lwowie. Następnie studiował teologię w Lublinie i w Łucku, i potem uczył poetyki w szkołach zakonnych. Po kasacie zakonu był nauczycielem w Kamieńcu w klasie III i następnie w klasie IV do roku 1780. Podczas wizytacji szkoły w październiku 1774 r. jego praca nauczycielska oceniona została przez ks. Jakukiewicza jako wybitna²⁴.

Równolegle z ks. Boduchowskim w klasie II i następnie w III uczył ks. W. Krzywicki. Jego droga edukacyjna była podobna do tej, jaką przebył ks. Boduchowski, tylko studia teologiczne odbył we Lwowie. Po święceniach był kaznodzieją w Rożniatowie, Jarosławiu i Kamieńcu Podolskim. Wizytatorzy w 1774 r. zlecili mu, aby przejrzał książki znajdujące się w bibliotece szkolnej pod kątem ich przydatności do nauczania według nowych programów. Ks. W. Krzywicki zmarł w trakcie zatrudnienia na stanowisku nauczyciela w kwietniu 1779 r.²⁵

Przy szkole funkcjonował, na wzór konwiktów warszawskich, konwikt dla dzieci szlacheckich, prowadzony przez ks. Piotra Malczewskiego. Ponieważ nie było w Kamieńcu nauczyciela matematyki, podstawy tego przedmiotu w 1774 r. wyładował sam ks. Malczewski. Uczył również języka francuskiego. Konwiktorów było sześciu, spodziewano się jednak według zapewnień ks. Malczewskiego wzrostu tej liczby do 20. Około 1780 r. konwikt przekształcono na funduszowy, dla 12 ubogich synów szlacheckich, i utrzymywano z kasy Komisji. Ks. P. Malczewski, urodzony w 1736 r., jezuita od 1753 r., otrzymał w 1783 r. tytuł surogata kamienieckiego i emeryturę²⁶.

Skromny ten skład nauczycieli uzupełniony został w 1774 r., na wniosek wizytującego szkołę A. Jakukiewicza, o nauczyciela matematyki, Antoniego Janiszewskiego. A. Janiszewski pochodził z Rusi Czerwonej, urodził się w 1728 r., a do zakonu jezuitów wstąpił w 1749 r. Po studiach filozoficznych i teologicznych krótko uczył gramatyki w Piotrkowie. Był następnie w latach 1768–1770 profesorem filozofii moralnej we Lwowie oraz kaznodzieją katedry lwowskiej (1763–1773). Po kasacie zakonu, na prośbę ks. A. Jakukiewicza, uczył w Kamieńcu matematyki, po czym wrócił na stanowisko kaznodziei do Lwowa. Był następnie kanonikiem lwowskim i kijowskim, proboszczem w Gródku Jagiellońskim i słynnym kaznodzieją. Wydał drukiem *Kazania na niedziele i święta całego roku* (t. 1–6, Berdyczów 1779) oraz wiele kazań okolicznościowych²⁷.

Funkcję prefekta szkoły po ustąpieniu I. Bartscha powierzono w 1777 r. Jakubowi Iżyskiemu. Urodził się on w 1736 r., do zakonu jezuitów wstąpił w 1753 r. Po studiach filozoficznych w kolegium w Ostrogu i w Łucku studiował teologię

²⁴ L. Grzebień, *Boduchowski Ignacy (1739 – po 1780)*, [w:] *Komisja Edukacji...*

²⁵ A. Królikowska, *Krzywicki Wojciech (1738–1779)*, [w:] *Komisja Edukacji...*

²⁶ J. Poplatek, dz. cyt., s. 128.

²⁷ L. Grzebień, *Janiszewski Antoni (1728 – po 1786)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny* (w druku)

w Lublinie w latach 1761–1765. Po zniesieniu zakonu, do 1777 r. uczył w Ostrogu, a następnie został prefektem w szkole w Kamieńcu Podolskim, gdzie równocześnie uczył matematyki. Funkcję prefekta sprawował do 1781 r. Podczas wizytacji w 1780 r. został pozytywnie oceniony przez Adama Kazimierza Czartoryskiego, który zwrócił uwagę na jego przydatność do urzędu i bardzo dobre rezultaty w nauczaniu geometrii. Emeryturę otrzymał w 1783 r. Starał się też o przyznanie mu przez Szkołę Główną w Krakowie „doktorii z teologii”, jednak wniosek został odrzucony w 1787 r.²⁸

Od 1783 r. zwierzchnikiem szkoły kamienieckiej został eksjezuita, ks. Jan Wrzeszcz. Urodził się na Rusi Czerwonej w 1743 r. Do zakonu wstąpił w Ostrogu w 1760 r. Po studiach pedagogicznych w Ostrogu oraz filozoficznych w kolegium w Jarosławiu, uczył w kolegiach w Krzemieńcu, Ostrogu i Stanisławowie. Następnie ukończył teologię w kolegium w Lublinie w 1773 r. W 1774 r., w wieku 31 lat, został prefektem w Barze, gdzie pracował do czasu przekazania szkoły bazylianom, co miało miejsce w 1781 r. Tam z pełnym zaangażowaniem wprowadzał w życie nowe przepisy KEN, starając się pozyskać dla tej szkoły opinię publiczną. Na otwarcie szkoły wystąpił z obszernym przemówieniem, w którym, jak pisał wizytator A. Jakukiewicz: „ukazywał licznymi dowodami, w czym trześniejszy tryb nauk ma przodek i zalecenie nad dawniejszym, i które ukazało się drukiem pt. *Mowa do obywateli i szkolnej młodzi...*” (Berdyczów 1774). Ks. J. Wrzeszcz pełnił funkcję rektora szkoły w Kamieńcu do 1783 r., następnie do 1787 r. był tam prorektorem. Był wysoko oceniany przez wizytujących szkołę, m.in. S. Hołowczyca, który w raporcie z 1783 r. uznał go za „wchodzącego w ducha Komisji i umiejącego cenić terażniejsze układy szkolne”, oraz F. Kolendowicza, według którego ks. Wrzeszcz był „pełen gustu terażniejszych nauk, [...] pożytek nauk terażniejszych przekłada dla oddalenia uprzedzenia wszelkiego”. W 1786 r. starał się o powierzenie mu stanowiska rektora szkół wydziału wołyńskiego i podolskiego, po śmierci ks. Andrzeja Słabniewicza. Jego prośba nie została zaakceptowana przez Komisję Edukacji Narodowej. W 1787 r. został powołany na stanowisko rektora szkoły w Winnicy. W 1786 r. był kanonikiem katedry w Kamieńcu, a w 1789 kanonikiem kijowskim. W 1790 r. zrezygnował z ubiegania się o wybór na rektora wydziału i 25 września tego roku otrzymał od KEN emeryturę w wysokości 1100 złp, a 30 października, w dowód uznania, nadzwyczajny dodatek w wysokości 1000 złp, płatny przez 4 lata²⁹.

W latach 1777–1783 uczył w szkole kamienieckiej ks. Antoni Gowarzewski, urodzony na Rusi Czerwonej w 1741 r. Do zakonu jezuitów wstąpił w 1757 r.

²⁸ J. Poplatek, dz. cyt., s. 131, 176; E. Rabowicz, *Iżycki Jakub (1736–po 1786)*, PSB t. 10, s. 202; W. Wisłocki, *Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 1, Kraków 1878, s. 51.

²⁹ RGADA, f. 1603, op. 1, d. 106, k. 6. *Memoriały w roku 1786 i 1787*; Centralnyj Deržavnyj Istoryčnyj Arhiv Ukrainy v Kieve (CDIAU), f. 710, op. 1, d. 83 a, Księga kopii raportów wizyt wydziałowych do Szkoły Głównej posyłanych 1783 r., k. 7, 25;

Po studiach filozoficznych w Jarosławiu uczył przez 3 lata w szkołach zakonnych w Stanisławowie i Żytomierzu, po czym studiował teologię w Łucku. Po święceniach kapłańskich uczył w klasie poetyki w Lublinie w roku 1771/1772. W szkole podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim wykładał filozofię i fizykę w latach 1777–1783. W wykładach podejmował szeroko zagadnienia rolnictwa i ogrodnictwa, a nie mając podręcznika, korzystał z jednej z pierwszych polskich encyklopedii powszechnych, tj. z *Nowych Aten* autorstwa ks. Benedykta Chmielowskiego. Uczył jednak według dawnych przepisów. Wizytator A.K. Czartoryski w 1780 r. zaliczył go do najlepszych sił pedagogicznych w swoim departamencie³⁰.

Obowiązki kaznodziei studenckiego w Kamieńcu pełnił od 1781 r. ks. Tadeusz Pawłowski, urodzony w 1750 r., który przybył do Kamieńca zza kordonu. Do zakonu jezuitów wstąpił w Ostrogu w 1764 r. Po studiach retorycznych w Ostrogu oraz filozoficznych w Krasnymstawie uczył w Łucku i Lwowie w klasie gramatyki. Po kasacie zakonu odbył studia teologiczne i przyjął święcenia kapłańskie³¹.

Do 1786 r. uczył w Kamieńcu ks. Stanisław Wiliński. Urodził się w Mościskach w 1739 r., a do zakonu jezuitów wstąpił w 1754 r. Ukończył studia pedagogiczne w Jarosławiu, filozoficzne we Lwowie i Jarosławiu oraz teologiczne w Lublinie. Jako kleryk uczył w Krasnymstawie, Lwowie i Żytomierzu. Po święceniach kapłańskich uczył w klasie *syntaksy* we Lwowie w roku 1768/1769 oraz w klasie retoryki w Żytomierzu i Krasnymstawie 1771–1773. Od 1777 r. był profesorem wymowy w Kamieńcu Podolskim. Wizytujący w 1780 r. szkołę A.K. Czartoryski zaliczył go do najlepszych nauczycieli. W roku 1781/1782 był profesorem prawa w tej szkole, a w latach 1783–1786 kaznodzieją³².

Wypada wspomnieć o emerytowanych nauczycielach eksjezuitach, pobierających emerytury z kasy w Kamieńcu Podolskim. W roku szkolnym 1778/1779 emerytów przy szkole było czterech. Aleksander Czachórski pobierał emeryturę w wysokości 125 zł, zasiłek pobierał inwalida zakrystian Józef Bieńczakiewicz w wys. 75 zł. Emerytami byli ks. Ignacy Bartsch i J. Odyniec³³.

W 1780 r. przybyło emerytowanych nauczycieli eksjezuitów, było ich w Kamieńcu w tym roku siedmiu: A. Czachórski, I. Bartsch, Piotr Malczewski (regens konwikt), Wyganowski, Andrzejowski, Gorazdowski i Wiszniewski. Otrzymywali oni po 500 zł, czyli razem 3500 zł, choć powinni dostawać więcej. Nauczyciel szkoły kamienieckiej, kleryk Jędrzej Mokrzewski czynił starania, aby zostać księdzem³⁴.

B. Topij-Stempińska, *Gowarzewski Antoni (1741–?)*, [w:] *Komisja Edukacji...*

J. Poplatek, dz. cyt., s. 132.

³² B. Topij-Stempińska, *Wiliński Stanisław Andrzej (1739–po 1786)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej...*

³³ RGADA, f. 1603, op. 1, d. 210, k. 52.

³⁴ RGADA, f. 1603, op. 1, d. 102, Memoriały 1779/80, k. 193.

W roku szkolnym 1782/1783 emeryci pobierający pensje w Kamieńcu to: ks. Adam Stadnicki (ur. 1705), który po zniesieniu zakonu przebywał u krewnych, a od 1777 przebywał w kolegium kamienieckim dzięki generałowi ziem podolskich A.K. Czartoryskiemu. Dotychczas żył skromnie z resztek fortuny rodowej i w 1779 r. prosił o emeryturę, ponadto Malczewski, Czachórski (umarł w maju), Barszcz (Bartsch) – zmarł w 1804 r. 15 lipca³⁵, Wiśniewski, Wyganowski, Andrzejewski, Rościszewski, Poziński, oraz laicy – Bieńczykiewicz i Krasowski³⁶.

Natomiast po zakończeniu działalności Komisji Edukacji Narodowej, w 1804 r. emerytury w Kamieńcu pobierali ks. Edmund Popiel-Broszniowski, były rektor wydziału wołyńskiego, a następnie ukraińskiego – 150 rs (przy nazwisku jest adnotacja, że należy mu się większa emerytura), kanonik J. Wrzeszcz – 315 rs, kanonik I. Bartsch – 120 rs, kantor T. Pawołowski – 90 rs, oraz kanonik M. Baranowicz – 227 rs.³⁷

Zakończenie

W grupie zaprezentowanych powyżej nauczycieli eksjezuitów, uczących w szkole podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim, zwraca uwagę przede wszystkim ich gruntowne wykształcenie uzyskane w szkołach zakonnych. Model kształcenia w tych szkołach przewidywał po ukończeniu szkoły humanistycznej możliwość podjęcia studiów filozoficznych, i dopiero po ich ukończeniu rozpoczęcie studiów teologicznych, prawnych lub medycznych³⁸. Ponadto jezuici przed kasatą tworzyli seminaria nauczycielskie, przygotowujące kadry pedagogiczne do własnych szkół. Kilku uczących w Kamieńcu eksjezuitów ukończyło takie seminaria. Nauczyciele eksjezuici pracowali w warunkach dość trudnych, charakteryzujących się brakiem podręczników oraz pomocy naukowych przy równoczesnym oczekiwaniu ze strony Komisji Edukacji Narodowej nauczania młodzieży według nowych programów. Pewnym rozwiązaniem był przepis z 1774 r., odsyłający nauczycieli do książek w języku francuskim. Wymagało to od nauczycieli, nawet tych znających język, wielkiego wysiłku zapoznania się z nowymi przedmiotami, studiowania dzieł w obcym języku oraz opracowania kursów przedmiotów, dostosowanych do poziomu uczniów. Było to jednak możliwe do zrealizowania, z danych zestawionych przez Stanisława

³⁵ CDIAU, f. 707, op. 314, d. 5, (1805) Raport z dodatkami, k. 213.

³⁶ Raporty wizytatorów z r. 1783, Wierzbowski, s. 90; RGADA, f. 1603, op. 1, d. 102, Memoriały 1779–1780, k. 91.

³⁷ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (BUWil), F2, sygn.. KC 526, s. 4. Wizyta szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej 1804 r. przez tajnego konsyliarza Czackiego; CDIAU, f. 707, op. 314, d. 5 (1805), k. 50.

³⁸ A.P. Bieś, *Periodyzacja obecności Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Struktury organizacyjne oraz edukacyjno-oświatowe i pastoralne formy aktywności*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2014, vol. 17, s. 57–87.

Bednarskiego wynika bowiem, że wśród jezuitów prowincji polskiej jeszcze w 1770 r., pełna praktyczna znajomość języka francuskiego była na drugim miejscu (70 osób), po języku niemieckim, którym posługiwało się wówczas 95 osób³⁹.

Najdłużej, 9 lat, pracował w szkole w Kamieńcu ks. S. Wiliński, nauczyciel wymowy i prawa. Najkrócej, 1 rok, uczyli pracujący w roku kasaty zakonu ks. Czaykowski oraz ks. Dobraczyński, rektor szkoły.

Ks. J. Wrzeszcz w swojej ogłoszonej w 1774 r. drukiem *Mowie do obywateli i szkolnej młodzie*, wygłoszonej w Barze, wykazywał przewagę nauk nowoczesnych nad dotychczas wykładanymi w szkołach. Jedynie ks. A. Gowarzewskiemu trudność sprawiała realizacja nowych programów nauczania, mimo to jednak zasłużył na wysoką ocenę wizytatora, doceniającego jego umiejętności pedagogiczne.

Na podkreślenie zasługuje wysoka na ogół ocena pracy tych nauczycieli przez wizytatorów. Większość z nich podporządkowała się zaleceniom Komisji Edukacji Narodowej, starając się uczyć, mimo trudności, zgodnie z jej oczekiwaniami według nowych programów. Warto przypomnieć, że już w połowie XVIII w. jezuita wprowadzili do prowadzonych przez siebie kolegiów szlacheckich języki nowożytnie, prawo narodów, historię, geografę, architekturę cywilną i militarną oraz fizykę eksperymentalną⁴⁰. Wizytatorzy podkreślali w raportach gorliwość nauczycieli eksjezuitów pracujących w szkole kamienieckiej, ich doświadczenie oraz staranność w wykonywaniu obowiązków. Nie przedstawiali oni uważać się za jezuitów, pracując przez cały czas, zgodnie z dewizą Towarzystwa Jezusowego, na większą chwałę Bożą.

Bibliografia

- Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, F2, sygn. KC 526, s. 4. Wizyta szkół guberni wołyńskiej, podolskiej i kijowskiej 1804 r. przez tajnego konsyliarza Czackiego;
- Centralnyj Deržavnyj Istoryčnyj Arhiv Ukrainy v Kieve, f. 710, op. 1, d. 83 a, Księga kopii raportów wizyt wydziałowych do Szkoły Głównej posyłanych 1783 r., f. 707, op. 314, d. 5 (1805); f. 707, op. 314, d. 5, (1805) Raport z dodatkami.
- Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov v Moskve, fond 1603, op. 1, d. 84, k. 109–110. Fundusze; d. 80, Listy do prezydującego; d. 83, Listy od różnych osób; d. 79, Regestra osób zniesionego zakonu księży jezuitów 1773 – 1774 sporządzone; d. 86, Listy do prezydującego; 102, Memoriały 1779/80.

³⁹ S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, Aneks, Tablica I, Zestawienie znajomości języków u jezuitów polskich.

⁴⁰ A.P. Bieś, *Periodyzacja...*, dz. cyt., s. 68.

- Bednarski S., *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Wydawnictwo Księży Jezuitów, Kraków 1933.
- Bieś A.P., *Czachorski [Czachórski] Aleksander (1709–1783)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA (w druku).
- Bieś A.P., *Periodyzacja obecności Towarzystwa Jezusowego na ziemiach polskich. Struktury organizacyjne oraz edukacyjno-oświatowe i pastoralne formy aktywności*, „*Studia Paedagogica Ignatiana*” vol. 17, Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie, 2014.
- Grzebień L., *Boduchowski Ignacy (1739–po 1780)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Grzebień L., *Janiszewski Antoni (1728–po 1786)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Grzebień L., *Zborowski Michał (1750– ?)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Iwanicki K., *Katedra w Kamieńcu*, Drukarnia i Litografia Jan Cotty, Warszawa 1930.
- Jobert J., *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794)*, przekład M. Chamicówna, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław – Gdańsk 1979.
- Królikowska A., *Nauczyciele eksjezuici w pracach i szkołach KEN*. „Biblioteka Współczesnej Myśli Pedagogicznej”, t. 3: *Komisja Edukacji Narodowej. Kontekst historyczno-pedagogiczny*, pod red. K. Dormus et al., Wydawnictwo Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2014.
- Królikowska A., *Krzywicki Wojciech (1738–1779)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny* pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Kula E., *Organizacja i funkcjonowanie szkoły podwydziałowej w Kamieńcu Podolskim w czasach Komisji Edukacji Narodowej*, „Prace Naukowe Akademii im. J. Długosza w Częstochowie. Pedagogika”, t. XXV, nr 1.
- Natoński SJ, *Szkolnictwo jezuickie w dobie kontrreformacji*, [w:] *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. Wybór artykułów, wybór i oprac. J. Pászenda SJ*, Wydawnictwo WAM, Księża Jezuitów, Kraków 1994.
- Pohoska H., *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1957.
- Poplatek J., *Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, Kraków 1973.

- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1777*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1910.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. M. Mitera-Dobrowolska, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Gdańsk 1973.
- Rabowicz E., *Iżycki Jakub (1736–po 1786)*, *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1962–1964.
- Raporty generalnych wizytatorów z r. 1774*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1906.
- Szybiak I., *Niektóre problemy nauczycieli szkół Komisji Edukacji Narodowej w latach 1773–1783*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1975, nr 18.
- Szybiak I., *Portret zbiorowy nauczycieli szkół średnich Komisji Edukacji Narodowej*, [w:] I. Szybiak, *Szkoła. Nauczyciel. Wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. J. Kamińska i A. Fijałkowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Topij-Stempińska B., *Gowarzewski Antoni (1741–?)*, [w:] *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Topij-Stempińska B., *Wiliński Stanisław Andrzej (1739 – po 1786)*, w: *Komisja Edukacji Narodowej. Słownik biograficzny*, pod red. A. Meissnera i A. Wałęgi, Oficyna Wydawnicza ASPRA [w druku].
- Wisłocki W., *Ks. Szczepana Hołowczyca raport wizyty generalnej*, „Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce”, t. 1, Kraków 1878, Akademia Umiejętności.

Aneks 1

Wykaz nauczycieli ekszejzuitów w Kamieńcu Podolskim w czasach KEN

Lp.	Nazwisko i imię	Lata życia	Lata pracy w Kamieńcu Podolskim	Nauczany przedmiot/funkcja
1.	Bartsch Ignacy, ks.	1722–	1774–1777	prefekt
2.	Boduchowski Ignacy, ks.	1739–	1774–1780	kl. III, kl. IV
3.	Czachórski Aleksander, ks.	1709–1783	1773–1781	kaznodzieja
4.	Czajkowski Grzegorz, ks.	1748–?	1773/74	kl. II
5.	Dobraczyński Jan	1717–1787	1773/74	rektor
6.	Gowarzewski Antoni	1741–?	1775–1783	filozofia, fizyka kl. IV
7.	Iżycki Jakub, ks.	1736–po 1791	1778–1786	prefekt, 1778–1781 geometria, 1782/83 matematyka
8.	Janiszewski Antoni, ks.	1728 – 1786	ok. 1773–1777	matematyka

Wykaz nauczycieli ekszezuitorów w Kamieńcu Podolskim w czasach KEN (cd.)

Lp.	Nazwisko i imię	Lata życia	Lata pracy w Kamieńcu Podolskim	Nauczany przedmiot/funkcja
9.	Krzywicki Wojciech, ks.	1738 – 1779	1773–1780	kl. II, kl. III
10.	Pawłowski Tadeusz, ks.	1750 – ?	1781–?	kl. III kazanodzieja
11.	Wiliński Stanisław, ks.	1739 – po 1786	1777–1786	wymowa, prawo, kaznodzieja
12.	Wrzeszcz Jan, ks.	1743 – po 1792	1781–1788	prorektor
13.	Zborowski Michał, ks.	1750 – ?	1773–1780	kl. I, kl. II

Źródło: *Raporty Szkoły Głównej Koronnej o generalnych wizytach szkół Komisji Edukacji Narodowej 1787-1793*, wstęp i oprac. K. Mrozowska, Wrocław – Łódź 1981; PSB t. IX, Wrocław 1961, s. 519–520; *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1786–1794*, oprac. T. Mizia, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969; *Raporty generalnych wizytatorów w r. 1786*, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1914, s. 88–89. Raporty wizytatorów z r. 1783, Warszawa 1910, s. 90–92. RGADA, f. 1603, op. 1, d. 104, Memoriały 1782/83, k. 140–141; d. 206, k. 70–75; RGADA, f. 1603, op. 1, d. 210, k. 50, 52; tamże op. 1, d. 80, Listy do prezydującego, k. 56. CDIAU, f. 707, op. 314, d. 2 (1807), k. 8; tamże, d. 37 (1818), k. 261; tamże f. 710, op. 1, d. 83a, k. 25.

***Ad maiorem Dei gloriam* (“To the greater glory of God”). Ex-Jesuits in the service of the National Education Board at the school in Kamieniec Podolski**

Summary

After the liquidation of the Society of Jesus by a papal brief of July 21, 1773, the National Education Board, created on October 14, detained in high schools all former Jesuits. Despite difficult financial conditions and the lack of textbooks or other didactic aids, they worked diligently and conscientiously, adapting to the expectations of the new educational authority and teaching according to new programs.

The paper presents a group former members of the Society of Jesus who worked at the school in Kamieniec Podolski, both retired and receiving benefits at the aforementioned institution, as well as those who remained in active service as the school's heads or teachers. It discusses their education and the pedagogical work prior the dissolution of the Society and under the National Education Board. The programs introduced to schools by the NEB were not completely foreign to the ex-friars. As early as in the mid-18th century, the Jesuits had already introduced modern languages, law of nations, history, geography, civil and military architecture, and experimental physics into their noble colleges. Ex-Jesuits working as teachers at the school in Kamieniec Podolski were undeniably well prepared for their duty at denominational schools as well as favorably reviewed by the Board's inspectors.

Keywords: National Education Board, teachers, high schools, Kamieniec Podolski.